

YTRINGSFRIHET, MUSLIMHAT OG RELIGIONSKRITIKK

HEGE CATHRINE FINHOLT

I etterkant av det bestialske drapet på den franske læreren Samuel Paty og de grusomme drapene i Nice og Vientiane er ytringsfrihetens kår igjen blitt tema. En samtale om ytringsfrihetens kår i Norge bør være fokusert på hva som er utfordringene i vår norske kontekst, og ikke ha for mange sammenlikninger med Frankrike og Østerrike, det er derfor den norske konteksten som er fokus i denne artikkelen. En utfordring i Norge er økende muslimhat. Muslimhat er, slik jeg ser det, basert på manglende kunnskap om islam og muslimer, og redsel for det fremmede. Akkurat som det finnes stor variasjon blant kristne og blant ateister, så finnes det stor variasjon blant muslimer. Allikevel blir terrorhandlinger, slik vi nylig har sett i Frankrike og Østerrike, noe som alle muslimer må forsvare seg mot. Til sammenlikning måtte ikke alle kristne forsvare seg mot for eksempel Philip Manshaus sine handlinger forrige år. En slik form for muslimhat, eller islamofobi, er ikke bra for ytringsfrihetens kår.

Ytringsfrihet handler om mer enn at ethvert individ har lov til å ytre sin mening, og at vi skal ha en fri og uavhengig presse. For at en slik form for ytringer skal være konstruktive er det viktig at vi tilrettelegger, og skaper en kontekst, eller et samfunn, som muliggjør gode, fruktbare og sannferdige samtaler om det som ytres. Enkeltindivider har her ett ansvar, men det hviler også et særskilt ansvar på ledere, lærere, journalister, og andre som bidrar i det offentlige ordskiftet. I denne artikkelen vil jeg sette søkelys på de underliggende årsakene for at ytringsfrihet er viktig, og hva vi som samfunn kan gjøre for å forbedre ytringsfrihetens kår.

ISLAMOFABI I NORGE

I sin bok *Rasismens Retorikk* (Pax 2019) viser Frode Helland at islamofobi, eller muslimhat, er i Norge en form for kulturell rasisme. Islamofobi, sier Helland, *betegner altså forestillinger, tenke- og skrivemåter, om muslimer og islam, som enhetliggjør denne befolkningsgruppen, reduserer dem til bestemte vesensmessige eller essensielle egenskaper av kulturell art, slik at de implisitt eller eksplisitt blir forstått som mindreverdige, farlige og/eller «problematiske»* (s. 92). Helland's analyse om islamofobi er gjort basert på en rekke tekster og utsagn i det norske offentlige ordskiftet i løpet av de siste 30 årene. Noe av det Helland tydelig viser er at islamofobi som kulturell rasisme har fått et godt fot-

feste i Norge. Denne formen for rasisme er subtil i den forstand at den ikke er lett å få øye på, den er pakket inn i et godt språk med tilsynelatende logiske slutninger, og den blir ofte fremsatt i seriøse medier som *Aftenposten*, *Klassekampen* og *Morgenbladet*. Standpunktene blir møtt med kritikk, men kritikken blir ofte blåst bort som naiv og feil, og den blir sjelden tatt til etterretning.

BETYDNINGEN AV YTRINGSFRIHET

For at ytringsfriheten skal ha gode kår er det viktig at vi tenker gjennom *hvorfor* det er viktig med ytringsfrihet. Dette vil igjen hjelpe oss med å bytte ut våre egne fordommer mot det som er annerledes med en nysgjerrighet til å lære og forstå. For å belyse viktigheten av dette kan det være til hjelp å se hva tenkere har sagt om dette, og i denne sammenheng vil jeg trekke frem John Stuart Mill som i 1859 publiserte sitt essay *On Liberty*.

Mill tar til orde for at man som samfunn gjør klokt i å legge til rette for, og ønske velkommen, måter å leve på som ikke nødvendigvis er i tråd med det tradisjonelt konforme. Det er flere grunner til dette, ifølge Mill. En grunn er at å leve i tråd med sine egne overbevisninger, så lenge man ikke skader andre, er viktig for ens eget velvære og opplevelse av mening. Denne ideen har preget politisk filosofi i en årrekke og står fremdeles sterkt. For eksempel hevder en av vår tids viktigste politiske filosofer John Rawls (1921-2002) at et rettferdig samfunn er et samfunn hvor staten ikke blander seg inn i individuelle valg om det gode liv. Denne ideen er også gjenspeilet i for eksempel FNs menneskerettighetsdeklarasjon. Videre sier Mill at det er viktig for samfunnet at individer får leve i tråd med sine egne overbevisninger. Grunnen til dette er at et samfunn som ikke gir rom for individualitet vil ikke kunne utvikle seg. Alle ideer som har ført til nyvinninger, hevder Mill, er frukten av originalitet. Mill tar avstand fra et samfunn som dyrker det konforme og ikke ønsker velkommen utfordringer til det konforme. Dette innebærer at måter å leve og tenke på som er annerledes enn det tradisjonelle ikke skal bli automatisk avskrevet som mindreverdig eller unormalt. Vi trenger forskjellighet for å fremme individuell velferd, forstå oss selv, og for at vi skal ha et progressivt samfunn.

Mill er en av de toneangivende filosofene som behandlet viktigheten av ytringsfriheten både på det individuelle og det kollektive plan. I nyere tid har dette rammeverket blitt utvidet til å omhandle viktigheten av at individer, og grupper av individer, får komme til orde og bli hørt. Feministisk filosofi har lenge vært opptatt av mekanismer som er med på å undertrykke kvinner, og noen av disse mekanismene kan også forklare undertrykkelse generelt. I dette henseendet snakker filosofen Miranda Fricker om det hun kaller *epistemisk urett*, det vil si den urett, eller urettferdighet, som oppstår når ett individ ikke blir hørt på og respektert som en bærer av kunnskap fordi hun tilhører en

gruppe av befolkningen (*Epistemic Injustice: Power and ethics of knowing*, Oxford University Press 2009). Epistemisk urett kan forekomme på forskjellige måter, for eksempel ved at man blir oversett, man kommer ikke til orde, man blir ikke trodd. Denne form for undertrykkelse trenger ikke være hverken bevisst eller tydelig, men den kan være en integrert del av kulturens forestilling om visse grupper av mennesker som for eksempel mindre smarte eller med manglende evne til refleksjon. Det er viktig å understreke at epistemisk urett ikke er tilfellet hver gang noen mener at de ikke blir hørt. Epistemisk urett forekommer når det er en systematisk, bevisst eller ubevisst, undertrykking av individer fordi de tilhører en bestemt gruppe. Islamofobi slik det er forstått av Helland, er ett eksempel på epistemisk urett.

Ett konkret eksempel på forekomsten av islamofobi som epistemisk urett finner vi i Kjetil Rolness sin anmeldelse av Mohammad Usman Rana sin bok *Norsk Islam. Hvordan elske Norge og Islam samtidig* (Aschehoug 2016), publisert i *Morgenbladet* den 15. april 2016. Her skriver han at det ikke er mulig å være både muslim og myndig. Slik fratar han Rana's evne til kritisk, rasjonell og selvstendig tenkning ene og alene fordi han er muslim. Dette, i sin tur, gjør at man ikke kan ta Rana sine argumenter om at man kan være både tilhenger av demokrati og menneskerettigheter óg en religiøs muslim på alvor (se Helland 2019 for en lengre diskusjon av Rolness sin anmeldelse av Rana sin bok). Heldigvis publiserte *Morgenbladet* Rana sitt svar til Rolness. Allikevel er Rolness sin anmeldelse et godt eksempel på epistemisk urett gitt at Rolness sitt syn er en gjenganger i norsk offentlig ordskifte, og det er omtrent umulig å nå frem med motargumenter.

Forekomsten av epistemisk urett i et samfunn har store konsekvenser for ytringsfrihetens kår fordi en hel gruppe individer blir undertrykt som inkompetente bærere av kunnskap. Dette er problematisk for samfunnet av to grunner. For det første er det ikke bra å ha et samfunn som har strukturer som undertrykker individer og grupper av individer, dette er ikke et rettferdig samfunn. For det andre vil samfunnet, slik Mill har skissert, bli enfoldig og til slutt stagnere dersom det ikke er mulig å komme til orde med synspunkter, verdier og argumenter som utfordrer det konforme.

HVA KAN GJØRES?

Hvordan skal vi klare å legge til rette for gode kår for ytringsfrihet i en kultur som i stor grad er preget av islamofobi? Kan vi klare å ha et samfunn som ikke fordømmer det konforme men i stedet møter det som er annerledes og nytt med nysgjerrighet, slik Mill sier at vi bør? Det har vært mye forskning på dette området, men i stedet for å trekke frem noe av denne forskningen vil jeg heller henviser til det som kom frem i seminarene på samfunnsfag på MF vitenskapelige

høyskole for teologi, religion og samfunn høsten 2020. Grunnen til dette er at det blant studentene er det muslimer, ateister, kristne, og andre. Seminarene er slik sett et konkret eksempel på at det går an å snakke om vanskelige tema uten fordommer, men med respekt og nysgjerrighet. På tross av forskjellig tro og livssyn fremgikk det at alle studentene er enig i at islamofobi er et problem for vårt samfunn, spesielt med tanke på ytringsfrihet. Sammen kom vi frem til minst fem punkter som er viktige for å kjempe imot islamofobi og for ytringsfrihet:

- 1) Individuelt ansvar: Når vi er vitne til hatefulle ytringer og stigmatisering må hver enkelt si i fra at det ikke er greit.
- 2) Muslimer må være flinke til å vise omverdenen at islamisme ikke er ensbetydende med islam, og det å være muslim.
- 3) Samfunnet må gi plass til muslimers stemme, også i det offentlige ordskiftet.
- 4) Økt kunnskap om hva som kan oppfattes som krenkende for andre.
- 5) Økt kunnskap om at religionskritikk er viktig og velkomment.

Disse punktene henger nøye sammen i den forstand at hvert punkt er i større eller mindre grad avhengig av de andre for sin suksess. For eksempel vil det være svært vanskelig å ta et individuelt ansvar imot hatefulle ytringer dersom man i ettertid vil motta trakassering og trusler. Dessverre er ikke dette uvanlig da det finnes såkalte nettrull i alle leire. Det samme gjelder for nummer to; muslimer som tar til orde for en islamsk tro som tar sterk avstand fra vold og terrorisme opplever ofte sjikane og mistrohet.

Nummer to henger også nøye sammen med nummer 3. I Norge har vi muslimer som bidrar til en nyansert forståelse av islam, en forståelse som tar tydelig avstand fra vold, terrorisme og undertrykkelse. Til eksempel er Mohammad Usman Rana sin bok *Norsk Islam. Hvordan elske Norge og Islam samtidig* (Aschehoug), og Bushra Ishaq som i 2017 gav ut boka *Hvem snakker for oss?* (Cappelen Damm). Ishaq sin bok er et resultat av en omfattende spørreundersøkelse av hva muslimer i Norge tror på og hvordan de forholder seg til liberale og demokratiske verdier. Resultatet er at norske muslimer er som nordmenn flest; de favner om demokrati, menneskerettigheter og likestilling. Et annet eksempel er Linda Noor som driver den minoritetspolitiske tenketanken *Mimotenk*. På tross av muslimers bidrag til det offentlige ordskiftet som viser at islam ikke er forenlig med terrorisme opplever norske muslimer ofte at de må forsvare seg imot anklager om at alle muslimer er terrorister og at de ikke representerer «sann» islam. De blir slik sett ikke tatt på alvor og respektert som selvstendige bærere av kunnskap, men må i stedet forsvare seg mot fordommer.

Problemet er ikke at fordommer om islam eksisterer, også stemmer som fremmer dette bør i enkelte tilfeller få plass i ordskiftet, og ikke dysses ned. Å kneble ytringer, av alle slag, er ikke bra. Problemet er noe annet, nemlig at motargumen-

tene til fordømmene ikke blir tatt på alvor og til etterretning. Noe av poenget Mill ønsker å få frem i sitt essay er at argumenter og levemåter som utfordrer det konforme skal få plass i samfunnet for å unngå fordømmelse av samfunnet. Det innebærer at de som utfordrer det konforme må bli respektert som selvstendige meningsbærere, og møtt med saklig kritikk motivert av nysgjerrighet. De som utfordrer det konforme skal selvsagt bli møtt med kritikk, men denne kritikken må være saklig, sannferdig og fordomsfri i den grad det er mulig.

Det hviler et særskilt ansvar på de som tilrettelegger det offentlige ords skillet for at vi skal ha gode kår for ytringsfriheten. Gitt det som er sagt hittil er det derfor et alvorlig problem når norske muslimer som Linda Noor og nestleder i islamsk råd Abdirahman Diriye blir invitert sammen med Einar Gelius i *Debatten* på NRK (22.10.2020) for å diskutere bruken av de omstridte karikaturtegnene i norsk skole. Det at Einar Gelius selv mener at han er en god kjenner av islam betyr ikke at han faktisk er det, det samme kan vi si om Kjetil Rolness. For å bli kalt ekspert på et område bør man kunne dokumentere at man har bred og dyp kunnskap om temaet, noe hverken Gelius eller Rolness kan vise til hva gjelder kunnskap om islam. I debatter i regi av for eksempel NRK må man kunne forvente at deltakerne har kunnskap om det de skal diskutere, som i dette tilfellet var ytringsfrihetens kår. I den nevnte debatten var hovedfokus på de norske muslimene som gjentatte ganger måtte si at de tar avstand fra terror i islams navn uten at de ble trodd. Dermed ble det ingen informativ debatt om ytringsfrihetens kår i Norge.

Å legge til rette for gode kår for ytringsfriheten er også en oppgave for skolen. I sin artikkel «Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme» (Utdanningsnytt.no, 13.11.2020) viser Claudia Lenz at selv om skolen ikke har som sin oppgave å hverken avdekke eller rapportere ekstremisme blant elevene, så er skolen med i primærarbeidet med å forebygge radikaliserings av individer, og at dette i stor grad innebærer å styrke resiliens hos elevene. Dette er viktig for at elevene skal kunne utvikle seg til trygge personer som tåler kritikk og som kan gi saklig kritikk: *Når elever erfarer at de blir tatt på alvor, når de oppfordres og får rom til å tenke selvstendig – men også selvkritisk – når de opplever at de blir møtt med sympati og interesse av voksne autoritetspersoner, støtter dette elevene i å utvikle de kognitive og emosjonelle ressursene som de trenger for å manøvrere i en kompleks virkelighet i en verden i rask endring og uten entydige svar* (Lenz, Utdanningsnytt.no). Denne innsikten er viktig å ta med seg også når det gjelder gode kår for ytringsfrihet. Når individer føler seg trygge på at de blir respektert som individer så vil de lettere kunne motta kritikk, og forstå verden fra andre perspektiver enn sitt eget. Slik sett vil Mill sine poeng om at vi bør ha et samfunn hvor det konforme blir utfordret, hvor individer kan leve i tråd med det de mener er bra for dem selv, og hvor vi møter hverandre med kritisk nysgjerrighet vil vi ha en bedre mulighet til å bruke satirisk religionskritikk som

oppleves som nyttig, selv om den samtidig kan oppleves som vond for de som tilhører religionen som blir kritisert.

Islamofobi er ingen god kontekst for ytringsfrihet. På samme måte som de fleste kristne nordmenn tåler satire om den kristne tro, tåler muslimske nordmenn satire om den muslimske tro. Men det vil være lettere for muslimer å tåle satire over deres tro dersom vi i Norge klarer å legge til rette for et samfunn hvor alle, uavhengig av religion, hudfarge, kjønn og bakgrunn, føler seg inkludert og som en del av det norske samfunnet. Problemet for ytringsfrihetens kår i Norge er ikke at noen muslimer blir krenket, eller lei seg, over bruken av kariatetegningene, men problemet er islamofobi som kulturell rasisme.

På denne bakgrunn vil jeg hevde at vi vil lykkes bedre med nummer 4 og 5 på lista over dersom vi klarer å ha et mer respektfullt og mindre fordomsfullt ordskifte. Dette vil i seg selv føre til bedre forståelse av hva som kan oppfattes som krenkende for andre enn en selv, og hvordan man selv og andre bør ønske religionskritikk velkommen. Problemet med terrorisme er terroristene og deres handlinger, ikke hverken islam eller kristendom.

Norge er et ressurssterkt land med mange som har kunnskap og gode ideer om hvordan vi best skal kunne få til å leve side om side tross ulike oppfatninger om verden. Vi trenger gode kår for ytringsfriheten for å fremme individuelt velvære, et progressivt og rettferdig samfunn hvor det konforme blir utfordret med saklige og fordomsfrie argumenter. Dette vil si at vi har gode muligheter til å bekjempe islamofobi og slik sett bedre ytringsfrihetens kår. Ved å huske på Mill sine ord om at å leve i tråd med sine overbevisninger er bra både for individet og for samfunnet, så vil vi sammen kunne klare å legge til rette for både religionsfrihet, religionskritikk og en informativ offentlig debatt om vanskelige tema.

Hege Cathrine Finholt arbeider som førsteamanuensis på MF vitenskapelige høyskole for teologi, religion og samfunn. Hun har hovedfag i filosofi fra UiO, PhD i filosofi fra Boston University og har vært postdoctor ved University of Toronto. Hun har undervist i filosofi og statsvitenskap ved en rekke universiteter i både USA, Canada, og Norge.
E-post: hege.c.finholt@mf.no

